

**MARKAZIY OSIYODA OV VA HARBIY QUROLLARNING TARIXIY
TARAQQIYOTI****ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ОХОТЫ И ВОЕННОГО ОРУЖИЯ В
ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ****HISTORICAL DEVELOPMENT OF HUNTING AND MILITARY
WEAPONS IN CENTRAL ASIA****Muxammadov Zohidjon Aliboy o'g'li,***Guliston davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi**G-mail: muhammedovbegzod52@mail.com**Tel: +998940349296*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Markaziy Osiyoda ov va harbiy qurollarning tarixiy shakllanishi hamda takomillashuv bosqichlari yoritilgan. Unda paleolit, mezolit, neolit, bronza davri, antik davr, ilk o'rta asrlar, Temuriylar va xonliklar davrida qurollarning turi, materiali, bezagi va qo'llanish usullaridagi o'zgarishlar tahlil qilingan. Shuningdek, qurolsozlikning mintaqa ijtimoiy-siyosiy hayoti, savdo aloqalari, metallurgiya taraqqiyoti va harbiy san'at bilan uzviy bog'liqligi ko'rsatib berilgan. Maqolada qurol-aslahalar Markaziy Osiyo xalqlari moddiy madaniyatining muhim tarkibiy qismi sifatida baholanadi.*

Kalit so'zlar: *Markaziy Osiyo, ov qurollari, harbiy qurollar, qurolsozlik, paleolit, bronza davri, Temuriylar, xonliklar, metallurgiya, moddiy madaniyat.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются этапы формирования и совершенствования охотничьего и военного оружия в Центральной Азии. Анализируются изменения в типах, материалах, орнаментации и способах применения оружия от эпохи палеолита и бронзового века до античности, раннего средневековья, периода Тимуридов и ханств XIX века. Особое внимание уделяется связи оружейного дела с общественно-политической жизнью региона, торговыми контактами, развитием металлургии и военного искусства. В статье оружие рассматривается как важная часть материальной культуры народов Центральной Азии.*

Ключевые слова: *Центральная Азия, охотничье оружие, военное оружие, оружейное ремесло, палеолит, бронзовый век, Тимуриды, ханства, металлургия, материальная культура.*

Abstract. *This article examines the historical stages of the formation and development of hunting and military weapons in Central Asia. It analyzes the changes in the types, materials, ornamentation, and uses of weapons from the Paleolithic and Bronze Age to Antiquity, the early medieval period, the Timurid era, and the nineteenth-*

century khanates. Particular attention is paid to the relationship between weapon-making and the socio-political life of the region, trade contacts, the development of metallurgy, and military art. The article evaluates weapons as an important component of the material culture of the peoples of Central Asia.

Keywords: *Central Asia, hunting weapons, military weapons, weapon-making, Paleolithic, Bronze Age, Timurids, khanates, metallurgy, material culture.*

Temir davrida Markaziy Osiyoda harbiy qurollarning rivojlanishi ko'chmanchi sak va massaget qabilalarining urush san'ati bilan chambarchas bog'liq edi. Qadimgi yo zma manbalar bu qabilalarning otliqlari kuchli yoy va uzun nayza bilan qurollanganini, ular metall dubulg'a va yog'och qalqon taqqanini tasvirlaydi. Skif jangchilari uchun eng muhim qurol kompozit kamon bo'lib, u yog'och, bug'u, arxar yoki qo'chqor shoxi va quritilgan pay suyaklaridan tayyorlangan, qayrilma va qaytarma shakli esa uzun masofaga tezkor o'q uzishga imkon yaratgan [1]. Bu kamonning qisqa va kuchli dizayni ot ustida otish uchun qulay bo'lgan; shuningdek, u sovuq va quruq iqlimga mos bo'lgan. Saklar nayza va o'q bilan bir qatorda tosh va suyakdan yasalgan pichoq ham olib yurganlar. Temir davrida esa bronza sochmoqlar o'rniga temirdan quyilgan so'qmalar, qalin tig'li qilichlar va qo'rg'oshinli o'q uchi paydo bo'ldi. Massaget va sak jangchilari qalqonlarini g'ildirakli aravada saqlagan, zarbaga bardoshli bo'lishi uchun teri bilan qoplangan yog'ochdan yasashgan. Arxeologik topilmalar ularning ot-eshak tortadigan yengil aravachalarda harakat qilganini ko'rsatadi.

Miloddan avvalgi I ming yillikning oxirlariga kelib, Markaziy Osiyoda dastlabki davlatlar shakllandi. Bu davrda chorvador sak va massaget qabilalariga qo'shni bo'lgan sug'd, baqtriya, xorazm hamda baqtriya dehqonlari o'zlariga hos sug'oriladigan dehqonchilik yuritishgan, shahar markazlari paydo bo'la boshlagan. Bu shahar-davlatlarning harbiy qurollari temir qilich, nayza, xanjar, qalqon va suyak-yog'och kamonlardan iborat bo'lgan. Eron manbalarida Oks daryosi bo'yidagi baqtriylar temirdan o'tkir qilich yasashda usta bo'lganliklari, zanjirli sovut va temir qalqonlar ishlatishgani qayd etiladi. Sog'diyona jangchilari esa o'zining o'ymakor sopli (dastali) qilichlari bilan mashhur edi; ularda temir qin va oltin bilan qoplangan nayza uchlari bezak sifatida ishlatilgan. Xorazm va Parfiya hududlarida suyakdan yasalgan qattiq qo'shaloq kamonlar paydo bo'ldi; ularga qo'shilgan mis so'qmoqlar jangchilarga uzoq masofadan nishonga olishda ustunlik bergan. Shu bilan birga, yunon-baqtriya saltanatidan keyin hosil bo'lgan Kushon imperiyasi davrida ellinistik mehnat qurollarining ta'siri sezildi: temir xanjarlar, bronza o'qlar, metall sovutlar va mozaikali qalqonlar ishlab chiqildi. Ushbu davr qurollari o'lcham va sifat jihatdan xilma-xillashib, harbiy kuchni ta'minlashda muhim omil bo'ldi.

Aleksandr Makedonskiy istilosidan (miloddan avvalgi IV asr) so'ng Markaziy Osiyo ellinistik dunyo bilan integratsiyalashdi. Yunon jangchilari o'zlari bilan uzun sopli nayza – sarisa, katta yog'och qalqon (goplon), po'lat qilich va otni himoya qiluvchi zirh

olib kelgan edilar. Bu qurollar mahalliy saklar va sug'dlar qurollari bilan qo'shib, yangi uslubdagi jangovar amaliyotlarni yaratdi. Yunon-baqtriya podsholigida shahar garnizonlari asosan piyoda askarlardan iborat bo'lib, ular ellinistik falanga tartibida jang qilganlar; falanganing sirti metall nayzalar bilan to'ldirilgan, oldingi safda kuchli qalqonlar bilan ximoyalangan askarlar turardi. Ammo ko'chmanchi saklar va massagetlar bilan to'qnashuvlar natijasida mahalliy garnizonlar yengil otliq qismlarni ham saqlab qolishdi. Antik davr oxirida Parfiya podsholigi kuchayib, ularning og'ir zirhli katafraktariy otliqlari temir zirh bilan himoyalangan, qo'lida uzun nayza va o'tkir qilich tutgan jangchilar bo'lgan. Katafraktlar qadimgi Eron va Markaziy Osiyo harbiy san'atiga o'ziga xos ta'sir ko'rsatdi; ulardan keyin paydo bo'lgan temir sovutlar O'rta Osiyoda ham keng qo'llana boshlandi. Bu davrda temirga qizdirilib qotirilgan pichoq va qilichlar, tolali kamonlar, chizgi-sanjim (arbalet) kabi murakkab tashuvchi moslamalar paydo bo'ldi.

VI–VIII asrlarda Markaziy Osiyo butunlay ko'chmanchi turkiy qabila ittifoqlarining nazoratiga o'tdi. Turk xoqonligi va eftalitlar davrida harbiy qurol-aslaha tizimida eng muhim o'zgarish – otliq qo'shinlarning asosiy kuchga aylanishi va qisqa, kuchli kompozit kamonlarning keng tarqalishi bo'ldi. Turko-mongol tipidagi qayrilma kamon yog'ochning shox (muguz) va pay bilan kombinatsiyasidan yaratilgan bo'lib, kichik bo'yiga qaramay nihoyatda kuchli otish qobiliyatiga ega edi [2]. Bu kamon quruq iqlim sharoitida yaroqli bo'lib, uning qisqa uzunligi ot ustida turgan jangchiga to'sqinlik qilmasdi. Turkiy otliqlar kamon bilan birga temir yoki po'latdan yasalgan egri qilich (turkcha qama), uzun nayza hamda kichik dumaloq qalqon ko'targanlar. Eftalitlar esa yengil otliq qo'shinlari bilan ajralib turar, ular asosan o'q-yoy va qisqa qilich bilan jang qilganlar. Erta o'rta asr manbalarida turk jangchilarining dubulg'alari temir plastinka va teri qatlamlaridan yasilib, ba'zida quyosh va oy ramzlari bilan bezatilganini tasvirlaydi. Bu davrda qabila ittifoqlari o'rtasida qurol savdosi kuchayib, arab va sosoniy usta hunarmandlari orqali po'lat pichoqlar, sopli qilichlar va tosh o'q uchlari Markaziy Osiyoga kirib keldi.

VIII asrning boshlarida arab qo'shinlari Amudaryo bo'yiga kirib kelishi bilan Markaziy Osiyo harbiy san'atida yangi davr boshlandi. Arab jangchilari asosan uzun qilich, nayza, yoy va o'q, dubulg'a va qalqondan iborat an'anaviy qurollarni olib kelgan. Islomiy xalifalik davrida Damasq va Bag'dod ustalarining damashq po'lati mashhur bo'lib, undan yasalgan qilichlar qattiq va egiluvchan edi. Markaziy Osiyoda arab yoyi (qasida), zambarak (top) va manjaniq (to'pqqaytaruvchi qurilma) ham joriy qilingan; Xorazm va Buxoroda qal'a mudofaasida katta tosh otuvchi qurilmalar ishlatilgan. Arab istilosi natijasida mahalliy tilga kirgan ko'plab harbiy terminlar hali ham o'zbek tilida saqlanib qolgan bo'lib, "sarboz", "sovut", "tufang" kabi so'zlar ham arab, ham fors manbalariga borib taqaladi [3]. Islomiy davr qurollari tez-tez Qur'oniy yozuvlar va duolar bilan bezatilgan; bu bezak elementlari qurolni nafaqat jangovar vosita, balki muqaddas narsa sifatida ko'rishga olib kelgan.

XI–XII asrlarda Qoraxoniylar va ulardan keyin Saljuqiylar turk-o‘g‘iz qabilalariga asoslangan davlatlar edi. Bu davrda otliq qo‘shinlar bilan bir qatorda og‘ir zanjirli piyoda askarlar ham saqlanib qoldi; ular uzun nayza va yirik qalqonlar bilan himoyalangan. Saljuqiylar fors va arab ustalaridan zarbxona va qurolsozlik sirlarini o‘rgandilar, natijada yuqori sifatli po‘lat qilichlar, nayzalar va kamonlar paydo bo‘ldi. Ular o‘z qo‘shinlarida turk otliq an‘analarini ellinistik falanga elementlari bilan birlashtirib, ko‘p tarmoqli harbiy tizim yaratdilar. Qoraxoniylar saroyida zambarak (kuzgi top) va manjaniq kabi qurilmalar saqlangan va qal‘a qamalida qo‘llanilgan. Mahalliy ustalar esa o‘ziga xos bezak madaniyatini davom ettirib, qurollarga naqsh va yozuvlar o‘yib ishlaganlar[4].

XIII asr boshida Chingizxon boshchiligidagi mo‘g‘ul qo‘shinlari Markaziy Osiyoga kirib keldi. Mo‘g‘ul otliqlari eng mukammal kompozit kamon va nozik nayzalar bilan qurollangan bo‘lib, har bir jangchi kamida uchta kamon (qulayroq masofa uchun uzun, o‘rta va qisqa) va bir nechta o‘q g‘amlab yurardi. Mo‘g‘ullar kamondagi o‘q qadoqlarini hayvonlarga moslashgan holda tayyorlab, jang vaqtida xonlar qo‘shini ketma-ket o‘q uzish orqali dushman safini buzgan. Ular sovuq qurollar sifatida egri qilich (shamshir) va baland dorga tug‘ga o‘rnatilgan uzun nayza ishlatganlar; pichoq va xanjar ham keng tarqalgan. Mo‘g‘ul istilosi davrida Markaziy Osiyoda suvoriylar zirh (temir plastinachalar bilan bog‘langan sovut), teridan ishlangan dubulg‘alar va kurkama qalqonlar ishlab chiqildi. Mo‘g‘ul askarlari qalin to‘qilgan qiyshiq yoyga egiladigan kiris (yoy ipi)ni ot yolidan tayyorlashgan; bu ip namlikka chidamli bo‘lib, mo‘g‘ullar yengilmas darajada otish tezligiga ega edilar[5]. Chig‘atoy ulusi davrida esa turkiy va mo‘g‘ul an‘analari aralashib, jangovar san‘atda ham, qurolsozlikda ham sintez yuzaga keldi: temir so‘qmaqlar, tutqichiga naqsh tushirilgan yengil qilichlar va yengil dubulg‘alar yasala boshlandi. Mo‘g‘ullar o‘zlarining harbiy ustunligini saqlash uchun ustachilik yutuqlarini sir tutishgan, ammo ularning savdo karvonlari orqali Yevrosiyo bo‘ylab qurol turlari keng tarqaldi.

XIV asrning ikkinchi yarmida Amir Temur mintaqada yirik davlatni barpo etib, harbiy islohotlar o‘tkazdi. Temuriy qo‘shinining piyoda qismining asosiy qurollari qilich va kamon bo‘lib, har bir askar o‘zi bilan 30 ta o‘q olib yurardi[6] Temuriylar yengil va og‘ir otliqlarni birgalikda qo‘llar, ularning vazifalari ham turlicha edi: yengil otliqlar razvedka va bosqin vazifasini bajarsalar, og‘ir otlilar jangning yechuvchi bosqichida qo‘llanardi. Amir Temur harbiy texnikada yangiliklar joriy qildi, u sharqda birinchi bo‘lib artilleriya (ra‘d) qismini tuzgan va stvolli to‘plar bilan dushman qal‘alarini vayron qilga. Temuriy davrda katta tosh otuvchi qurilmalar, zambaraklar, manjaniqlar, o‘q dori tayyorlash usullari rivojlandi; qurollarga g‘urur ramzi sifatida qur‘on oyatlari va tilla suvi ishlatildi. Temuriy hukmdor Ulug‘bek va Mirzo Bobur davrida qurolsozlik madrasalarida temirchilik ilmi o‘qitilgan; Hindiston va Eron ustalari bilan tajriba almashinilib, yangi qurol turlari yaratildi. Boburiylar Hindistonga

ko'chib o'tganida o'zlari bilan qilich va kamon tashishini davom ettirishdi, ammo hind o'q-dorilari va rohat top turlari bilan ham tanishib, o'z qurol arsenallarini boyitdilar.

O'rta Osiyodagi feodal xonliklar – Buxopo, Xiva va Qo'qon – o'z hukmdorliklari davrida qurolsozlikni davlat nazorati ostida ushlab turdilar. Xonliklarda hunarmand ustalar maxsus mahallalarda yashar, qurol yasash va ta'mirlash uchun soliqlardan ozod etilar edi. XVII–XVIII asrlarda asosiy qurol haligacha sovuq qurollar – qilich, xanjar, nayza, sovut, qalqon – bo'lib, to'plar va manjaniqlar mudofaada qo'llanilar edi. Xonliklarda jangchi otlilar turk-mongol an'anasiga ko'ra kichik egri qilich va kuchli kamon bilan qurollangan; otlar ham temir yoki suyakdan yasalgan yengil zirhlar bilan himoyalangan. Qirol qo'riqchilari esa ba'zida qo'lbola miltiq (tufang) va olov purkagich (ra'madaniy)lardan foydalangan. XVIII asr oxirida Rossiya va Yevropa bilan savdo aloqalari kuchayganidan so'ng, O'rta Osiyoga o'q otar qurollar – ruletli pistolet, porox bilan ishlaydigan miltiq va qo'l to'p pponchasi – kirib keldi. Xususan, Xiva ustalari XIX asr boshlarida o'z qo'rida miltiq, ikki quvurli ov miltiqlari, oltiotar pistolet (revolver) hamda shamhol deb atalgan patronli miltiqlarni tayyorlashga kirishganlar[7]. Buxoro va Qo'qon xonliklarida ham rus savdogarlaridan olib kelingan miltiqlar tuzatilib, mahalliy husn bilan bezatilgan; qo'lbola zambaraklar va ko'kalam-suv o'qlar tayyorlangan. Biroq qurollarning ko'pchiligi hali ham sovuq bo'lib, jangchilar qilich va kamonni asosiy qurol sifatida ishlatishni davom ettirdilar.

XIX asr o'rtalarida Xiva xonligining arsenalida sovuq qurollar bilan birga ko'plab o'q otar qurollar mavjud edi. “Shajarayi Xorazmshohiy” asarida 1873 yilda rus qo'shinlari xon saroyini bosib olganida xazinadan ko'plab bezakli qilich va xanjarlar, bezatilgan miltiq va pistoletlar, turli xil oltiotar pistoletlar, “fishang” (porox)li qurollar hamda inglizcha oltiotarlar topilgani qayd etiladi. Bu ma'lumot Xiva ustalarining zamonaviy qurollardan xabardor bo'lganini va tashqi savdo orqali ingliz, rus va turk qurollarini sotib olganini ko'rsatadi. Xonlik ustaxonalarida miltiq va pistoletlar ustalar tomonidan mis va po'latdan ishlanib, yog'och qoplamalariga nafis o'ymakorliklar va oltin suvi qoplangan. Xivada qurolsozlik qishloq xo'jaligidan alohida tarmoqqa aylandi; urush paytida esa qishloqlardan kelgan jangchilarga qurollar bepul berilar edi. Rossiya istilosi arafasida Xiva qo'shinlari eski uslubdagi sovuq qurollar bilan birga bir necha yuz dona miltiq, pistolet va zambaraklarga ega edi, ammo ularga xizmat ko'rsatish va puxta foydalanish bo'yicha tajriba yetishmas edi. Shu sababli rus qo'shinlarining o'q otar texnikasi ustun kelib, xonlik tezda taslim bo'ldi.

XIX asrda Buxoro amirligi ham qurolsozlikda an'anaviy usullarni davom ettirdi. Amirlikda temirchilik va qurolsozlik bozorlarning muhim qismi bo'lib, ustalar qilich, xanjar, kamon, o'q, qalqon, sovut va zambaraklar tayyorlashgan. Ba'zi manbalarda amirlikning tashqi siyosatda qurol yetkazib beruvchilar bilan muzokara olib borgani, hatto inglizlardan to'plar va miltiqlar so'ragani haqida ma'lumot bor[8]. Qo'qon xonligida esa, Qo'qonchilik otiqlari sovuq qurolga iqtidorli bo'lgan; xonlikda yirik ko'hna ustaxonalar mavjud bo'lib, ular altin va kumush bilan qoplangan qilichlar, jilovli

yuganlar va xon sovuti tayyorlar edilar. XVIII asr oxiridan boshlab rus va xitoydan kelgan o‘q-dorili miltiqlarni o‘rganib, ularni o‘z ichki ustaxonalarida nusxalashga urinishgan. Biroq sanoati zaif bo‘lgani uchun O‘rta Osiyoda o‘q otar qurollar to‘liq ishlab chiqarilmagan, balki ko‘proq tashqi savdo orqali qondirilgan.

XX asr boshlarida Markaziy Osiyo Rossiya imperiyasi va keyinchalik Sovet Ittifoqi tarkibiga qo‘shildi. Sovet davrida qurolsozlik markazlashgan davlat zavodlariga o‘tib, mahalliy hunarmandchilik an‘anasi asta-sekin yo‘qoldi. Biroq bu hududlardan chiqqan jangchilar birinchi va ikkinchi jahon urushi frontlarida ishtirok etib, sovet miltig‘i (Mosin–Nagant), avtomati (AK-47), pulemyot va to‘plardan foydalanishni o‘rgandilar. XX asrning ikkinchi yarmida O‘zbekiston va qo‘shni respublikalarda mudofaa sanoati qismlari tashkil etildi, biroq ular asosan o‘q-dori va yengil qurollarni yig‘ish hamda ta‘mirlash bilan chegaralandi. Mustaqillik davrida esa tarixiy qurolsozlik merosini tiklash, hunarmandchilik an‘analarini jonlantirishga qiziqish ortdi; Samarqand, Buxoro va Xiva ustalari qadimgi usullar bilan bezakli hanjar va qilichlar yasab, sayyohlarga taklif qila boshladilar.

Qurolsozlik Markaziy Osiyoda nafaqat harbiy ehtiyoj, balki san‘atning muhim tarmog‘i sifatida rivojlandi. O‘zbek ustalarining hanjar va qilich qopqog‘ini naqshlar, o‘yma va ganch ishlari bilan bezashi qadimdan ma‘lum. Hunarmandlar temir, mis va bronza qurollarga oltin va kumush qotishmalarini yotqizib, ularni jozibali ko‘rinishga keltirdilar. Qalqon va sovutlar teri va mato qoplamalari bilan bezatilib, ko‘pincha urug‘ tamg‘alari yoki Qur‘on oyatlari bitilgan. Temuriy davrda qorinli qilich (shamshir) va nayzalar ustida nozik naqshlar, guldor bezaklar tasvirlangan; qinlar zarb qilinganda oltin suvi va billur toshlardan foydalanilgan. Bu bezaklar qurolning jozibadorligini oshirish bilan birga, uning egalari uchun ijtimoiy status va nasl-nasab belgisi sifatida xizmat qilgan. Hunarmandlar o‘z sirlarini shogirdlariga ustoz-shogirdlik an‘anasi orqali o‘rgatganlar va bunday maktablar Samarqand, Buxoro, Xiva va Farg‘onada mavjud bo‘lgan.

Xulosa. Markaziy Osiyoda ov va harbiy qurollar takomillashuvi insoniyat tarixi kabi uzoq va murakkab jarayon bo‘lib, u mintaqaning ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy rivojlanishi bilan chambarchas bog‘liq. Ibtidoiy jamoadagi tosh cho‘qmor va mikrolitlardan boshlab bronza davrining murakkab quymalariga, temir davrining po‘lat qilich va nayzalariga, mo‘g‘ullar va temuriylar yaratgan qudratli otliq qurollariga, 19-asr xonliklarida tayyorlangan o‘q otar miltiq va pistoletlarga qadar qurollar shakli, materiali va bezagi jihatidan takomillashdi. Bunday o‘zgarishlar Markaziy Osiyo xalqlarining xo‘jalik hayoti (ovchilikdan dehqonchilikka o‘tish), xalqaro savdo (Ipak yo‘li orqali metall va texnologiyalarning kirib kelishi), siyosiy jarayonlar (turk va arab istilolari, mo‘g‘ul bosqinlari, temuriy islohotlar) hamda iqtisodiy aloqalariga bevosita bog‘liq bo‘ldi. Hunarmand ustalar qurollarni faqat harbiy vosita sifatida emas, balki estetik-badiiy asar sifatida ko‘rganlar; bu meros bugungi kunda ham muzeylarda va hunarmandlar ustaxonasida namoyon bo‘lmoqda. Albatta, zamonaviy qurol-yarog‘

texnologiyasi an'anaviy qurollarni amaliy jangovar vosita sifatida ortda qoldirgan, biroq tarixiy qurollar Markaziy Osiyo xalqlarining madaniy xotirasini boyituvchi va milliy o'zligining ajralmas qismi bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Timo A. Nieminen "The Asian war bow" The University of Queensland, Brisbane QLD 4072,, – Australia. 2010.
2. O'sha asar.
3. Бобоев Х. Ўзбек терминологияси. "Ёшлар нашриёт уйи". – Тошкент. 2019. – Б. 39-40.
4. Хожи Нурҳажи. Қадимги уйғурлар ва қорахонийлар. – Урумчи. 2001. – Б. 356-357
5. С. Е. Grayson, M. French, and M. J. O'Brien, Traditional Archery from Six Continents, Columbia, MO: University of Missouri Press, 2007.
6. Beknazarov A.A., Shermatov F.T. Sohibqiron qo,,shinidagi harbiy jang san"ati / Amir Temur – buyuk sarkarda va davlat arbobi mavzusidagi respublika ilmiy -amaliy anjumani materiallari 2023-yil 6-aprel. – Toshkent. 2023. – Б. 14-15
7. Абдуллаева Ф. Хоразм хунармандчилиги, кийимлари ва анъанавий таомлари тарихидан / "Ўзбекистонда илмий тадқиқотлар: Даврий анжуманлар:" мавзусидаги республика 41-кўп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция материаллари тўплами, 30 июнь 2022 йил. «Tadqiqot». – Тошкент. 2022. – Б 7
8. Файбуллаев Х. XVIII-XIX асрларда Бухоро амирлиги ва Хива хонлиги ўртасидаги дипломатик муносабатлар // "Scientific Progress" Scientific journal ISSN. 2181-1601. Volume 1., ISSUE-6. –P. 47